

Проблемні питання правового регулювання участі держави у біржових відносинах

А. В. СОЛОВЙОВ

кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права та процесу Львівської комерційної академії

Норма ч. 1 ст. 167 ЦК України про те, що держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин, є загальновідомою аксіомою, яка впродовж тривалого часу не викликала сумнівів [1, 152; 2, 204]. Навіть поодинокі норми права, які забезпечували певні юридичні переваги держави у цивільних відносинах, були радше винятком із загального правила і поширювали свій регуляторний вплив на незначне коло специфічних відносин.

Однак, реалії сьогодення дедалі наполегливіше підточують, здавалося б, безспірний характер цього положення, а теоретикам і практикаам стає дедалі складніше обґрунтовувати відповідність того чи іншого правового явища цьому канону. Ще складнішою є ситуація у сфері біржових відносин, адже у цих відносинах яскраво проявляється множинність функцій держави, її участь у біржових відносинах як приватно-правового, так і публічно-правового характеру при тому, що питання розмежування таких відносин навіть на теоретичному рівні остаточно не визначено.

В основі дослідження участі держави у сфері біржових відносин так чи інакше лежить питання реалізації принципу юридичної рівності суб'єктів у цивільних відносинах. Це питання в тій чи іншій мірі досліджувалось у працях всіх цивілістів, адже юридична рівність є констатуючою ознакою цивільних відносин. Проте в юридичній літературі здебільшого лише констатується той факт, що держава (безпосередньо або в особі своїх органів) є суб'єктом цивільних відносин. Часом, як правило, без деталізації, зазначається про деякі особливості держави як суб'єкта, які можуть встановлюватись «у випадках передбачених законом».

Більш специфічному питанню щодо функцій держави саме у біржових відносинах, в юридичній літературі майже не приділялось уваги. Питання українського біржового права традиційно розглядаються як компоненти господарського права, в рамках якого їм приділяється увага як правило лише в розрізі правового статусу бірж як суб'єктів господарювання. Деякі аспекти функцій держави у сфері біржових відносин розкриваються у працях А. Г. Бобкової, В. І. Крамаренко, Ю. О. Моїсєєва, Н. Семілютиної, О. М. Сохацької, Н. Шеленкової.

Водночас, дослідження правового регулювання участі держави у біржових відносинах, врахування характеру її функцій стає все більш актуальнішим у світлі зростання інтересу держави до біржових процесів і необхідності належного правового регулювання біржових відносин.

Концепція вільного ринку Адама Сміта вже тривалий час не сприймається як така, що відображає сучасну економіко-правову дійсність. Роль держави у ринковій економіці стає все більш відчутною. Свідченням зростання ролі держави у сфері біржових відносин є кардинальна зміна поглядів законодавця щодо тієї ролі, яку в них відіграє держава: від пасивного спостерігача — регулятора до активного, з винятковими правами, учасника біржової торгівлі.

Так, Закон України «Про товарну біржу», прийнятий у 1991 р., відводить державі незначну роль у відносинах, пов'язаних із діяльністю товарних бірж: держава лише забезпечує державну реєстрацію товарних бірж, виступає гарантом захисту майнових прав товарної біржі та законодавчо визначає порядок ведення біржею бухгалтерського обліку, подання статистичної інформації, вирішення спорів, що виникають з біржових угод [1]. Прийнятий у 2004 році Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» вже відводить державі функції засновника аграрної біржі з ексклюзивними повноваженнями, а також встановлює на законодавчому рівні правові засади іншої участі держави у біржових відносинах [2].

Більше того, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання негативним наслідкам впливу світової фінансової кризи на розвиток агропромислового комплексу», прийнятим у 2009 році, були внесені зміни до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», які ще більше підсилювали роль держави у біржових відносинах [3]. Хоч цей закон і був визнаний неконституційним рішенням Конституційного Суду України від 24.11.2009 р. № 29-рп/2009 у справі №1-54/2009 за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 11 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України», але лише у зв'язку з порушенням встановленої Конституцією України процедури набрання ним чинності [4], що не спростовує зацікавленості держави у посиленні свого впливу на біржову діяльність.

Тому, безспірним видається висновок про те, що держава є важливим суб'єктом відносин у сфері біржової діяльності. Особливість правового статусу держави у відносинах, пов'язаних із біржовою діяльністю полягає у множинності функцій, які виконує держава.

Ці функції можна поділити на дві великі групи, а саме:

- 1) функції держави як учасника приватних відносин у сфері біржової діяльності;
- 2) функції держави як учасника публічних відносин у сфері біржової діяльності.

Ці функції держава реалізовує через свої органи, які діють у межах повноважень, визначених законодавством.

Беручи участь у приватних відносинах у сфері біржової діяльності, держава не повинна користуватись особливими правами по відношенню до інших учасників, хоча законодавство тяжіє до створення привілейованого правового режиму для участі держави у приватних відносинах, і не лише пов'язаних із біржовою діяльністю. У цивільних відносинах держава діє на рівних правах з іншими учасниками цих відносин.

Держава, від імені якої діє Кабінет Міністрів України в особі Аграрного фонду, може бути засновником Української аграрної біржі, що є винятком із загального правила недержавності бірж.

При використанні такого права на участь у заснуванні Української аграрної біржі, виникає обов'язок у Кабінету Міністрів України здійснити засновницький

внесок до статутного фонду (капіталу) такої аграрної біржі у розмірі, що дорівнює мінімальним вимогам до статутного фонду банку-резидента, який має ліцензію для здійснення повного обсягу банківських операцій.

Водночас, якщо засновником аграрної біржі є Кабінет Міністрів України в особі Аграрного фонду, то інші, ніж Аграрний фонд, члени аграрної біржі не мають права приймати рішення щодо: призначення або зміни керівництва аграрної біржі; введення плати за здійснення Аграрним фондом будь-яких операцій, пов'язаних з державним ціновим регулюванням; встановлення будь-яких обмежень щодо торгівлі об'єктами державного цінового регулювання на аграрній біржі; введення будь-яких застережень щодо обмеження права Аграрного фонду призупиняти або зупиняти торги об'єктами державного цінового регулювання у встановлених законом випадках; зміни положень статутних документів аграрної біржі, які звужують або обмежують компетенцію Аграрного фонду або Наглядової ради аграрної біржі; зміни встановлених правил клірингово-розрахункового обслуговування членів аграрної біржі; ліквідації або реорганізації аграрної біржі; інших рішень, які відповідно до закону перебувають у виключній компетенції Аграрного фонду або Кабінету Міністрів України.

Держава може також брати безпосередню участь у біржових торгах як продавець чи покупець біржового товару. Ці повноваження на Українській аграрній біржі реалізуються державою через Аграрний фонд, який є державною спеціалізованою бюджетною неприбутковою установою, уповноваженою Кабінетом Міністрів України провадити цінову політику в агропромисловій галузі економіки України. Аграрний фонд підпорядковується і є підзвітним та підконтрольним центральному органу виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики, але не є органом державного управління і не може видавати нормативно-правові акти.

Така участь держави у біржових торгах здебільшого відбувається у формі товарних чи фінансових інтервенцій. Аграрний фонд здійснює товарні або фінансові інтервенції на організованому аграрному ринку України, використовуючи найкращу кон'юнктуру біржового ринку, що склалася протягом періоду державного цінового регулювання; продає або купує на аграрній біржі об'єкти державного цінового регулювання з або до державного продовольчого резерву. При цьому, Аграрний фонд має виключне право на придбання та продаж об'єктів державного цінового регулювання для потреб державного резерву, а також на продаж об'єктів державного цінового регулювання, які були конфісковані або підлягають продажу відповідно до закону, самостійно приймає рішення про здійснення фінансових чи товарних інвестицій, а також у разі необхідності виступає стороною біржових угод, але не може здійснювати спекулятивні операції, придбати і продавати товарні деривативи (крім форвардів), а також придбати або продавати об'єкти державного цінового регулювання поза організованим аграрним ринком.

Участь держави в публічних відносинах, пов'язаних із біржовою діяльністю, характеризується властивим державі владним впливом на відповідні суспільні відносини. Метою є реалізація єдиної державної політики у сфері біржового ринку; створення умов для ефективної мобілізації та розміщення учасниками ринку біржових інструментів з урахуванням інтересів суспільства; одержання учасниками біржового ринку інформації про умови і порядок укладення угод, іншої

інформації, яка впливає на формування цін на біржовому ринку; забезпечення рівних можливостей для доступу учасників на біржовий ринок; гарантування прав власності на біржовий товар; захист прав учасників біржового ринку; інтеграція на європейський та світовий біржові ринки; дотримання учасниками біржового ринку вимог актів законодавства; запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на біржовому ринку; контроль за прозорістю та відкритістю біржового ринку.

Відповідальність держави у сфері біржової діяльності залежить від виду відносин, в яких було допущено правопорушення. У приватних відносинах держава несе таку саму відповідальність, як і інші учасники відповідних відносин лише за деякими, часом досить істотними, винятками, встановленими законодавством, наприклад, Законом України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» [6], Законом України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» [5]. При цьому, встановлені, зокрема, Законом України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» такі винятки із загального принципу рівності учасників цивільних відносин, були визнані конституційними Рішенням Конституційного Суду України від 10.06.2003 р. № 11-рп/2003 у справі №1-11/2003 за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» (справа про мораторій на примусову реалізацію майна) [7].

Відповідальність держави у публічних відносинах ґрунтується на конституційних нормах, які закріплюють спеціально дозволений принцип діяльності державних органів, проголошуючи, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; а також конституційних правах кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Наведене надає підстави для висновку про те, що в силу відсутності чіткого розмежування публічних та приватних функцій, які здійснює держава у сфері біржової діяльності на фоні тенденції посилення впливу держави на біржові процеси, держава, діючи як суб'єкт у відносинах приватного характеру, не враховує положень ч. 1 ст. 167 ЦК України, згідно із якою держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин, використовуючи свої владні повноваження для формування свого привілейованого становища у цих відносинах.

Таким чином, маючи право визначати правила своєї участі у цивільних відносинах як суверен, держава повинна при цьому дотримуватись встановлених нею ж меж, уникаючи встановлення у відносинах приватного характеру особливостей своєї рівності.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про товарну біржу : Закон України від 10 грудня 1991 р. №1956-XII // ВВР України. — 1992. — № 10. — Ст. 139.
2. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 р. №187-IV // ВВР України. — 2004. — № 49. — Ст. 527.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання негативним наслідкам впливу світової фінансової кризи на розвиток агропромислового комплексу: Законом України від 4 лютого 2009 р. №922-VI // ВВР України. — 2009. — №26. — Ст. 323.
4. Рішення Конституційного Суду України від 24 листопада 2009 р. № 29-рп/2009 у справі №1-54/2009 за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 11 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» // Офіційний вісник України. — 2009. — № 94. — Ст. 3224.
5. Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу : Закон України від 23 червня 2005 р. // ВВР України. — 2005. — № 33. — Ст. 430.
6. Про введення мораторію на примусову реалізацію майна : Закон України від 29 листопада 2001 р. // ВВР України. — 2002. — № 10. — Ст. 77.
7. Рішення Конституційного Суду України від 10.06.2003 р. №11-рп/2003 у справі №1-11/2003 за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна" (справа про мораторій на примусову реалізацію майна) // Вісник Конституційного Суду України — 2003. — № 3.

Соловйов А. В. Проблемні питання правового регулювання участі держави у біржових відносинах

***Анотація.** Особливість правового статусу держави у відносинах, пов'язаних із біржовою діяльністю полягає у множинності функцій, які виконує держава. Беручи участь у приватних відносинах у сфері біржової діяльності, держава не повинна користуватись особливими правами по відношенню до інших учасників. Участь держави в публічних відносинах, пов'язаних із біржовою діяльністю, характеризується властивим державі владним впливом на відповідні суспільні відносини.*

***Ключові слова:** аграрний фонд, біржа, держава, держава як суб'єкт біржової діяльності, держава як учасник приватних відносин у сфері біржової діяльності, держава як учасник публічних відносин у сфері біржової діяльності, правовий статус держави, функції держави.*

Соловьев А. В. Проблемные вопросы правового регулирования участия государства в биржевых отношениях.

***Аннотация.** Особенности правового положения государства в биржевых отношениях связана с множественностью ее функций. Участвуя в биржевых отношениях частного характера, государство не должно пользоваться особыми правами по сравнению с другими субъектами. Участие государства в публичных биржевых отношениях характеризуется свойственным государству властным влиянием на соответствующие общественные отношения.*

***Ключевые слова:** аграрный фонд, биржа, государство, государство как субъект биржевой деятельности, государство как участник частных отношений в сфере биржевой деятельности, государство как участник публичных отношений в сфере биржевой деятельности, правовой статус государства, функции государства.*

Solovyov A. V. Legal Regulation's Problems of State's Participation in Joint-Stock Activity.

Annotation. *State is an important participant of joint-stock activity. Due to its multiple functions, state's legal status is a peculiar one. In private joint-stock relations state ought not to be vested in special rights. At the same time, in public joint-stock relations state has a power to influence the relations in administrative way. There is no clear difference between state's joint-stock public and private functions elaborated. At the same time, there is a clear tendency to enhance state's influence in joint-stock relations.*

Key words: *agricultural fund, stock exchange, state, state as a participant of stock activity, state as a participant of private stock relations, state as a participant of public stock relations, state's legal status, state's functions.*

Стаття надійшла до редакції 22.10.2010.